

ПРОТИДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ДОНБАСУ ПРОЯВАМ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1920-Х РР.

Висвітлюється процес протидії правоохоронних органів Донбасу злочинним проявам та їхньої боротьби з проявами бандитизму у період другої половини 1920-х років. Визначено основні джерела злочинності цього часу. Окремо розглянуто питання порушення закону в середовищі самих правоохоронних органів, насамперед — серед працівників розшуку та міліції.

Ключові слова: правоохоронні органи, злочинність, бандитизм, органи міліції та розшуку, ДПУ, прокуратура.

Освещается процесс противодействия правоохранительных органов Донбасса преступным проявлениям и их борьбы с проявлениями бандитизма в период второй половины 1920-х годов. Определены основные источники преступности этого времени. Отдельно рассмотрен вопрос нарушения закона в среде самих правоохранительных органов, прежде всего — среди работников розыска и милиции.

Ключевые слова: правоохранительные органы, преступность, бандитизм, органы милиции и розыска, ГПУ, прокуратура.

The article describes the process of countering the law enforcement bodies of Donbass criminal manifestations and their combat acts of banditry in the period of the second half of the 1920s. Defined are the main sources of the crime this time. Separately discussed the issue of violation of the law on environment, law-enforcement bodies, first of all — among the workers of the department and the police.

Key words: law enforcement, crime, the police and the investigation department of the GPU, the prosecutor's office.

Для правоохоронних органів Донбасу протидія злочинним проявам, і особливо — боротьба з криміналітетом залишаються чи не найбільш актуальними та нагальними завданнями. Їхні успіхи та злобутки, прорахунки та невдачі у зв'язку з цим, зокрема й що стосується періоду другої половини 1920-х років, мають важливе повчальне значення для сучасних правоохоронних органів.

На думку О.К. Міхеевої, питання злочинності й боротьби з нею на території Донбасу заслуговує на особливу увагу. Зокрема, це обумовлено тим, що визначаючи важливість Донецького краю як промислової бази радянської влади, уряд більшовиків надавав неабияке значення проблемі наведення «революційного порядку» саме в цьому регіоні¹. При цьому нова влада зіткнулася з різноманітними проявами злочинності. Джерелами останньої були: традиційні кримінальні елементи; соціально-психологічна деформація населення, спричинена Першою світовою та громадянською війнами й післявоєнною руйнуваннями; зловживання та порушення закону в середовищі самих представників владних структур тощо.

Друга половина 1920-х рр. ознаменувалася появою на політико-правовому та партійно-державному рівні твердження про те, що соціалізм і злочинність є несумісними явищами. Відповідно зі зміцненням соціалізму повинні були зникнути самі по собі всі негативні явища, які до того часу потребували соціального контролю через систему органів, що забезпечують примус². Така ідеологічна настанова значною мірою обмежувала розвиток правоохоронних органів.

В обіжнику для органів міліції та розшуку УСРР за № 36 від 26 червня 1926 р. начальник міліції та розшуку УСРР І. Якимович зазначив, що в процесі роботи підрозділів карного розшуку на місцях зростає кількість жертв від рук злочинців серед працівників розшуку та міліції, особливо такі випадки мали місце при виконанні оперативних завдань (засад, облав тощо) для затримання кримінальних злочинців. Серед чинників, що мали попередувати втрати серед працівників розшуку та міліції вказувалися наступні: 1) під особисту відповідальність помічників начальника міліції, та розшуку, працівників, відряджених на операцію, належним чином інструктувати про підхід до місця операції, про зручність для операції місця, про злочинців, які підлягають затриманню, про їхню зовнішність, озброєння, про місце, яке може бути сприятливим для опору злочинцям; 2) докладно пояснювати окремо кожному працівникові міліції та розшуку, що він повинен робити, хто несе відповідальність за провал операції, коли це трапиться з провини учасників операції, та про підлеглих окремих працівників особам, що керують операцією; 3) зброю, що видана працівникам міліції та розшуку, відрядженим на операцію, належить старанно вивіряти для визначення її придатності й достатності набоїв тощо; 4) у випадках, коли працівників міліції та розшуку, відряджених на операції, буде поранено або вбито й причиною поранення чи загибелі буде непридатність вогнепальної зброї та набоїв, особи, що відрядили на операцію потерпілих співробітників підлягають відповідальності у карному порядку³.

Якщо до 1925-1926 рр. Головне управління міліції та розшуку УСРР лише керувало роботою з боротьби зі злочинністю та бандитизмом через пропозиції та вказівки, то починаючи з цього періоду, воно почало брати безпосередню участь у цьому процесі. Задля його покращення Головним управлінням міліції та розшуку УСРР було розроблено інструкцію щодо притягнення органів промислової міліції до виконання функцій загальної міліції та розшуку УСРР. Також більша увага стала приділятися вдосконаленню навчального процесу у Всеукраїнській школі міліції та розшуку. Так, протягом 1925/26 бюджетного року було розроблено досконаліший навчальний план і програми, ніж у 1924/25 бюджетному році. Якщо в 1924/25 бюджетному році був один випуск — 144 курсантів, то в 1925/26 бюджетному році — два — 280 курсантів. Причому останні випуски відносно знання спеціальної міліцейсько-розшукової служби були краще підготовлені за попередні випуски⁴.

Особливе занепокоєння у працівників прокуратури та партійного керівництва викликав стан кримінальної злочинності та поширення бандитизму на Донбасі, зокрема — у Ново-Айдарському й Ново-Астраханському районах, на території яких перебувала значна кількість кримінального елемента, наприклад, в Ново-Айдарському районі — 50 осіб кримінальних злочинців, які неодноразово відбували покарання у БУПРах, але вийшовши на волю — продовжували свою злочинну діяльність. Так, під час виборів до Ново-Айдарської сільської ради група п'ятих кримінальників кількістю 11-12 осіб роз'їздили по виборчих дільницях, намагаючись розігнати громадян звітди. При цьому ними були побиті представники партійного керівництва та місцеві партійці. Відтак, злочинці відправилися розшукувати керівника райміліції та його помічників із метою їх побиття. З огляду на малочисельність міліції в цьому районі, ніхто з хуліганів не був затриманий. Лише наступного дня загоном міліції під керівництвом начальника окружного ДПУ, начальника окружної міліції та окружного прокурора було заарештовано 13 учасників бешкету, які займалися тероризуванням населення та районних працівників.

Умови для поширення бандитизму в Старобільському окрузі вбачалися насамперед у тому, що під час громадянської війни на цій території діяло 15 банд чисельністю понад 1500 осіб, які загалом були підпорядковані Махну та його поміщикам. З часом, у 1922 р. політичний бандитизм було ліквідовано, в результаті частина рядових бандитів була амністована, і у цілому по окрузі нараховується близько 300 амністованих бандитів. Деякі з них проявляють схильність до продовження своєї злочинної діяльності, здійснюючи

крадіжки та підпали. Після ліквідації політичного бандитизму частина бандитів розсередилась по всій території округи, згуртовуючи навколо себе кримінальний елемент, організовували кримінальні угруповання. Ще одну загрозу становлять вислані кримінальники з Північно-Кавказького краю, Ростов-Н/Донської губернії, Азербайджану, Московської губернії та інших областей. Усіх висланих бере на облік — політичних — ДПУ, а кримінальних — адмінвідділ. Рекомендувалося припинити висилку кримінального елементу з різних областей УРСР і РРФСР на територію Старобільського округу та застосовувати такі заходи, як адміністративні виселення місцевих кримінальників і залишки кримінальних банд⁵. У «Бюлетні НКВС СРСР» від 5 лютого 1925 р. зазначалося, що боротьба з бандитизмом була однією з найбільш складних і тяжких завдань, покладених на міліцію. І саме вона відіграла значну роль у справі ліквідації бандитизму. Із загальної кількості дізнань (60 350) за кримінальними та адміністративними справами, складених у 1924 р., 1 432 припадала на Донецьку губернію. І вже у доповіді начальника Старобільського округвідділу ДПУ І.Г. Ленського від 16 березня 1926 р. «Про стан бандитизму в Старобільському окрузі» відзначалося, що кримінальні прояви на території даної округи нічим не відрізнялися від низки сусідніх округ. Також було відзначено відсутність значного «кримінального бандитизму» (Луганського, Шахтинського і т. д.)⁷. Однак, незважаючи на певні успіхи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, проблема перебування на Донбасі значної кількості соціально-небезпечних елементів залишалася досить гострою.

В об'їзнику для органів міліції та розшуку УСРР за № 18 від 1 червня 1926 року містилося роз'яснення стосовно порядку адміністративної висилки соціально-небезпечних елементів. Згідно інструкції органам НКВС за № 273/49 від 1924 р. передбачалося, що під соціально небезпечними елементами мали розумітися ті, хто в минулому мав дві судимості або чотири реєстрації за майнові злочини. З метою усунення низки допущених помилок і недоліків у справах адміністративної висилки соціально-небезпечного елементу, начальникам окружних відділів міліції та розшуку пропонувалося: 1) при порушенні клопотань про адміністративну висилку соціально-небезпечних осіб — виявляти дійсну небезпечність даної особи, зазначаючи, в чому проявляється небезпечність після відбуття покарання за минулі злочини, а також, де працює дана особа, яким майном володіє, яку характеристику їй дає сільська Рада або завідуючий будинком у містах; 2) ні в якому разі не надсилати до Особливої Наради справ про адміністративну висилку тих осіб, на яких існують в судах чи прокуратурі нерозглянуті справи. Стосовно таких осіб рекомендувалося клопотати перед судом про застосування ст. 49 КК у той час, коли справа буде розглядатися в суді тощо. Однак застосування адміністративної висилки соціально-небезпечних елементів в умовах урбанізованого й надзвичайно криміналізованого Донбасу було справою надзвичайно складною та вимагало надзвичайних зусиль правоохоронців.

У пресі публікувалися численні статті, де містилися заклики активніше брати участь у «чистці», зокрема — міліції, «викидаючи з її лав всі негідні елементи», що її дискредитують⁸. Скорочення штатів у радянських установах, у тому числі й серед органів НКВС і ДПУ, потребувало певного обґрунтування. Відповідно, «чистка», зазвичай, пов'язувалась із посадовими злочинами.

У 1925 р. було зафіксовано збільшення числа службових злочинів. Це було викликано, зокрема, й новим витком «чисток» в установах, підпорядкованих НКВС. До того ж у квітні 1925 р. активізувалася робота ревізійних комісій, які виявляли по установах випадки розкрадань і невинуватих витрат коштів. Наркомат Робітничо-Селянської інспекції (РСІ) та його структурні підрозділи здійснювали контроль за роботою всіх ланок управління, підприємств, установ, громадських організацій, вели боротьбу зі зловживаннями, розкраданням народного майна, стежили за дотриманням «соціалістичної» законності, впровадженням декретів і розпоряджень органів радянської влади. Важливим завданням НК РСІ було вдосконалення діяльності державного апарату, тобто здійснення контролю

над його працівниками⁹. У 1927 р. боротьба з посадовими злочинами відбувалася в контакті з органами РСІ. 9 серпня цього року на Донбас було відправлено таємний обійник НКЮ УСРР «Про порядок розгляду справ, що їх порушують органи Робітничо-Селянської інспекції в процесі боротьби з бюрократизмом і тяганиною». РСІ проводила роботу щодо перебудови, спрощення та вдосконалення радянського апарату. Водночас виявлялися такі види злочинів, як зловживання владою, злочинна недбалість тощо.

Робота з особовим складом правоохоронних органів Донбасу у цей період була одним із пріоритетних напрямів діяльності. Загалом, у 21 окрузі України здійснювалася індивідуальна підготовка та групові заняття з міліцейської професійної освіти для комскладу міліції та розшуку. Перешкодою при цьому є перевантаження працівників міліції та розшуку роботою, а також брак коштів для організації навчальних команд в округах. Злочинність серед працівників міліції та розшуку в 1925/26 році дещо зменшилася, при цьому в цей період проводилася перевірка серед органів міліції та розшуку в цілому, відтак до загальної кількості злочинів було віднесено й ті, що їх було здійснено працівниками міліції та розшуку, яких було вже звільнено внаслідок «чистки». Це підтверджується наступною таблицею:

Назва злочину	до 1924/25 б.р.	% до заг. складу	до 1925/26 б.р.	% до заг. складу
1) Зловживання владою, перевищення й бездіяльність влади, образи та ін.	546	3,2 %	719	3,7 %
2) Привласнення, розтрата, хабарництво та ін.	366	2,1 %	234	1,2 %
3) Самовільне залишення служби й дезертирство	307	1,8 %	356	1,8 %
загалом	1219	7,1 %	1309	6,7 %

Серед основних завдань міліції УСРР протягом 1925–1926 рр. були: боротьба з кримінальною злочинністю, зокрема з бандитизмом; охорона громадської безпеки (порядку); зміцнення дисципліни серед особового складу міліції та розшуку; остаточне організаційне оформлення цих органів; оздоровлення особового складу шляхом перегляду його та заміни тієї частини працівників, яку вже не можна було терпіти в органах міліції та розшуку; підвищення кваліфікації особового складу; поліпшення матеріального становища співробітників міліції; боротьба з плинністю особового складу; поліпшення технічного оснащення органів міліції та розшуку; уточнення прав й повноважень органів міліції та розшуку і звільнення їх від обов'язків, що не входять до їхніх основних функцій тощо.

У першій половині 1926 р. було завершено перегляд особового складу міліції та розшуку УСРР, що було викликано частими випадками проявів злочинності серед працівників цих органів. Це здійснювалося надто ретельно й жорстко. Як результат — у тих округах і районах, де відсоток «вичищених» виявився надто високим, спостерігалися певні труднощі в роботі. Для їх подолання доводилося приймати нових працівників (замість тих, які були звільнені внаслідок «чистки») з числа демобілізованих червоноармійців і командного складу армії та активніше висувати на вищі посади низових працівників міліції та розшуку, що почало практикуватися саме в цей період, хоч і в незначній кількості¹⁰.

У постанові V пленуму Сталінського окрвиконкому від 4-5 травня 1930 р. «Про роботу адміністративного відділу та міліцію округу» було відзначено усунення всіх недоліків і злочинних дій, які мали місце в окружному адміністративному відділі та окружній міліції в 1926 р. Також відзначалися значні досягнення у належній організації адміністративного

відділу та міліції округу. До основних досягнень було віднесено: 1) належну організацію адміністративно-виконавчої роботи та контроль за втіленням у життя обов'язкових постанов окривкомом й міських Рад; 2) оздоровлення апарату міліції відповідним підбором командного складу та міліціонерів (90 % демобілізованих), які своєму призначенню (за винятком окремих випадків) відповідають і з роботою справляються, а також значна стабільність особового складу. Плинність існує на рівні 14 %; 3) планове керівництво роботою районних адміністративних відділів і міліцією, а також контроль за їхньою діяльністю з систематичним проведенням занять зі співробітниками міліції та культурно-виховної роботи, внаслідок чого підвищилася кваліфікація сівробітників; 4) організація спеціальної навчальної команди, через яку пройшли 540 осіб, й підняття дисципліни на належний рівень зміцнили боездатність міліції; 5) своєчасність вжитих заходів щодо боротьби з кримінальною злочинністю, зростання розкриття злочинів, адміністративна висилка та низка інших заходів значною мірою скоротили кримінальну злочинність за всіма її видами тощо¹¹.

Якщо в дореволюційний період злочинці мали певну «кваліфікацію», то в період громадянської війни вони її втратили. Окрім того, голод і безробіття також зумовили відмову від «кваліфікації» та спонукали злочинців братися за будь-яку справу. Також з'явилося досить багато злочинців-непрофесіоналів — випадкових, з різних верств населення, з різними мотивами боездатність міліції; 5) своєчасність вжитих заходів щодо боротьби з кримінальною злочинністю, зростання розкриття злочинів, адміністративна висилка та низка інших заходів значною мірою скоротили кримінальну злочинність за всіма її видами тощо¹¹.

Якщо в дореволюційний період злочинці мали певну «кваліфікацію», то в період громадянської війни вони її втратили. Окрім того, голод і безробіття також зумовили відмову від «кваліфікації» та спонукали злочинців братися за будь-яку справу. Також з'явилося досить багато злочинців-непрофесіоналів — випадкових, з різних верств населення, з різними мотивами

Україна більше ніж яка-небудь інша з Рад республік має цей елемент з огляду на свої географічні умови. Завдяки її порівняно сприятливому розташуванню, розвинутому міському життю сюди прагнув дістатися різного роду злочинний люд з усього СРСР. Окрім того, різного роду повстанські загони та банди іноземних «визволителів» сприяли поширенню насилля, пограбувань і вбивств. Після ліквідації банд політичного забарвлення виник груповий кримінальний бандитизм, який нині йде на спад. Але існують порівняно невеликі угруповання та окремі грабіжники, які зайнялися розбійними нападами та пограбуванням мирного населення переважно на транспортних сполученнях.

Крім боротьби з бандитизмом, у період другої половини 1920-х рр. для правоохоронних органів постає проблема протидії й іншим проявам організованої злочинної діяльності. Деякі з них були притаманні саме періоду непу. Так, постановою Раднаркому УСРР від 28 грудня 1928 р. «Про заходи боротьби з псевдокооперативами» було запроваджено відповідальність за новий вид організованої злочинної діяльності — організацію фіктивних кооперативів, які створювалися приватними підприємцями з метою приховування своїх справжніх прибутків від державних органів контролю¹². Саме в період непу та в процесі відновлення революційного правопорядку випадковий елемент злочинного світу починає зникати, поступаючись відроджуваному рецидиву.

У цілому слід підбити підсумки, що процес протидії правоохоронних органів Донбасу злочинним проявам у період другої половини 1920-х рр. мав досить суперечливий і складний характер. Джерелами злочинності та протиправних дій були: традиційні кримінальні елементи; соціально-психологічна деформація населення, спричинена Першою світовою та громадянською війнами й післявоєнною розрухою; зловживання та порушення закону в середовищі самих представників владних структур тощо. Кожен із вказаних факторів потребував особливого, зваженого підходу для вироблення стратегії й тактики протидії їхнім наслідкам. Проте через низку об'єктивних і суб'єктивних обставин правоохоронні органи того часу не могли належним чином протистояти численним фактам порушення закону.

Найбільш численні випадки порушення законності серед правоохоронців стосувалися зловживання владою, перевищення влади та бездіяльності, привласнення, розтрат, хабарництва, самовільного залишення служби й дезертирство тощо. Загалом, справа протидії злочинності у період другої половини 1920-х рр. для правоохоронних органів

Донбасу, як і загалом УСРР і СРСР, ускладнювалася з огляду на цілу низку факторів, насамперед посиленням їхніх карально-репресивних функцій.

1. *Міхєєва О.К.* Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929). — Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. — С. 6. 2. *Міхєєва О.* Специфіка висвітлення у періодичних виданнях проблематики злочинності у перші роки введення непу в Україні // Краєзнавство. — 2010. — № 3. — С. 72-80. 3. *Центральний державний архів вищих органів влади України.* — Ф. 5: НКВС УСРР. — Оп. 2. — Спр. 2325: Циркуляри та збірники наказів міліції та розшуку УСРР. — Арк. 34. 4. *ЦДАВО України.* — 5. — Оп. 2. — Спр. 2326: Доповідь про діяльність Головного управління міліції та розшуку УСРР за 1925-1926 роки. — Арк. 13, 22. 5. *Центральний державний архів громадських об'єднань України.* — Ф. 1: ЦК КПУ. — Оп. 20. — Спр. 2309: Протоколи засідань комісії ЦК КП(б)У щодо справ звинувачуваних і ув'язнених в тюрмах Старобільського округу. Доповідь Комісії ЦК партії в ЦК КП(б)У про бандитизм в окрузі. — Арк. 11, 12. 6. *История милиции Украинской ССР в документах и материалах / Под ред. П.П. Михайленко.* — К., 1969. — Т. 1: 1917-1937 гг. — С. 388, 389. 7. *ЦДАГО України.* — Ф. 1: ЦК КПУ України. — Оп. 20. — Спр. 2309: Протоколи засідань комісії ЦК КП(б)У щодо справ звинувачуваних і ув'язнених в тюрмах Старобільського округу. Доповідь Комісії ЦК партії в ЦК КП(б)У про бандитизм в окрузі. — Арк. 32. 8. *Милиция сама очистит свои ряды // Коммунист.* — 1922. — № 281. — 7 декабря. 9. *Дорошко М.С.* Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія. — К.: Ніка-Центр, 2008. — С. 134. 10. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. — К.: Генеза, 1999 — Т. 2: (1926-1945). — С. 12. 11. Там само. — С. 103-104. 12. *Семикопний А.Д.* Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921 — 1929): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 201. — С. 9.